

STUDIA NAUK TEOLOGICZNYCH
TOM 19 (2024)

DOI: 10.24425/snt.2024.150502

KATARZYNA ZIELIŃSKA-KRÓL
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II w Lublinie
ORCID ID: 0009-0007-7885-2042

W KIERUNKU INKLUZJI W KOŚCIELE: MODEL KONCEPCJI PRZYNALEŻNOŚCI ERIKA W. CARTERA W NARRACJI OSÓB NIEPEŁNOSPRAWNYCH

1. WSTĘP

Rosnąca liczba badań wskazuje miejsce i znaczenie wiary w życiu dzieci i dorosłych z niepełnosprawnością oraz ich rodzin¹. Jak każdy, chcą oni poznać Boga i być przez Niego poznani, kochać bliźnich i być przez nich kochani, służyć innym i doświadczać wsparcia innych, a także odkrywać i realizować swoje powołanie. Jak każdy, chcą odkrywać i pogłębiać swoją wiarę, dzielić się nią w otoczeniu wspólnoty osób Kościoła. Innymi słowy, wiara nie jest mniej istotna z uwagi na niepełnosprawność. Jak podkreślono w rezolucji Międzynarodowego Stowarzyszenia na Rzecz Osób Niepełnosprawnych (TASH) na temat duchowości, „wszystkie osoby niepełnosprawne mają prawo do duchowej ekspresji, w tym do refleksji i dzielenia się duchowymi celami swojego życia”². Kościół, z racji

¹ E. W. Carter, *Research on disability and congregational inclusion: What we know and where we might go*, „Journal of Disability and Religion” 2023, nr 27(2), s. 179–209; W. Janocha, K. Zielińska-Król, *Religiosity of people with disabilities*, „Roczniki Nauk o Rodzinie i Pracy Socjalnej” 2013, T. 5(60), s. 207–220; K. Mikołajczuk, K. Zielińska-Król, *The Role of Religion in the Family Life of People with Disabilities: A Legal and Social Study*, „Religions” 2023, nr 14, z. 1.

² TASH, Resolution on Choice, <https://tash.org/about/resolutions/tash-resolution-choice/#> (dostęp: 10.04.2024).

swojej misji, powinien być instytucją akceptującą, otwartą i dostępną dla wszystkich, niezależnie od ich deficytów czy poziomu sprawności. Włączenie osób niepełnosprawnych do wspólnoty Kościoła jest nie tylko kwestią moralną, ale również duchową oraz społeczną, dlatego powinny być podejmowane różnorodne działania, które będą odpowiedzią na specyficzne potrzeby osób z niepełnosprawnością.

W Polsce jest ponad 3 mln osób z prawnym orzeczeniem o niepełnosprawności. Jeżeli doliczy się do nich osoby bez orzeczenia oraz starsze, to łącznie daje to liczbę od 4 do 7 mln osób niepełnosprawnych. Znacząca część spośród nich nie ma warunków, aby regularnie i aktywnie BYĆ w Kościele.

Podstawowe pytanie, które należy sobie postawić, brzmi: jakie jest miejsce i rola osób z niepełnosprawnościami w Kościele? W odpowiedzi na potrzebę wzajemnego uczestnictwa w służbie Kościoła, osoby z niepełnosprawnością należy postrzegać w kategorii ich roli i zadań, a nie wyłącznie jako podmiot pomocy. Należy zaakcentować posługę „przez”, wypierając posługę „na rzecz”.

Poczucie przynależności do wspólnoty jest niezwykle ważne w budowaniu poczucia więzi i integralności z grupą, zarówno w obszarze duszpasterstwa dedykowanego, jak również ogólnego.

Rolą Kościoła, księży i wszystkich wiernych jest stworzenie takich warunków, w których osoba niepełnosprawna będzie mogła odnaleźć swoje miejsce w Kościele, wykorzystując przy tym pełnię swoich możliwości i atrybutów, przy uwzględnieniu jej potrzeb. Każdy posiada własne deficyty, ale także każdy ma atrybuty, zatem każdy może być nie tylko „odbiorcą” darów Kościoła i jego duszpasterstwa, ale też jego „dawcą”. Odpowiedzią na powyższe mogą być słowa z *Lumen gentium*: „Jak zaś wszystkie członki ciała ludzkiego, choć jest ich wiele, tworzą przecież jedno ciało, tak też i wierni w Chrystusie. Również w budowaniu ciała Chrystusowego istnieje różnorodność członków i funkcji. Jeden jest Duch, który rozmaite swe dary rozdziela stosownie do bogactwa swego i do potrzeb posługiwania, ku pożytkowi Kościoła”³. Zatem odpowiedź na pytanie: czy i w jakim aspekcie Kościół jest instytucją otwartą dla wszystkich, nadaje konkretne znaczenie deklaracji Jana Pawła II, który określa Kościół „gościnnym domem”⁴, otwierając jednocześnie płaszczyznę do dyskusji nad inkluzywnością Kościoła w Polsce.

³ Por. *Lumen gentium*, 7, 1 Kor, 12, 12; 1 Kor, 12, 1–11.

⁴ W homilii do niepełnosprawnych i ich rodzin Jan Paweł II zapewnił, że ma świadomość, iż obojętność pogłębia ich cierpienie i samotność, a miłość poparta bezinteresowną pomocą pomnaża siły i nadaje sens życiu. Wtedy też wybrzmiało zobowiązanie: „W imię Chrystusa Kościół zobowiązuje się, że będzie się stawał dla was coraz bardziej gościnnym domem”. Jan Paweł II, *Kościół jest dla was „gościnnym domem”, Homilia wygłoszona podczas Jubileuszu Niepełnosprawnych 3 grudnia 2000*, „L'Osservatore Romano” 2001, nr 2, s. 43.

Pismo Święte w wielu miejscach podkreśla wartość i piękno każdego człowieka wobec zamysłów Boga, świętość każdego życia oraz odpowiedzialność wspólnoty Kościoła wobec słabszych i potrzebujących⁵. Z pewnością jest wiele dobrych praktyk, które są potwierdzeniem tego, że słowa wezwania do miłości i włączenia do Kościoła są żywe. Opracowane i dostępne są wytyczne, strategie, standardy do pracy z osobami z niepełnosprawnością dla duszpasterzy⁶. Jednak nadal często słyszy się historie o zranieniach i wykluczeniach. Podobnie jak w przypadku szkół, miejsc pracy, sąsiedztw i innych środowisk, wspólnoty wiary są różne pod względem stopnia inkluzywności i uczestnictwa osób z niepełnosprawnością i ich rodzin⁷.

Zarówno w literaturze przedmiotu, ale także w semantyce ogólnej termin „inkluzja“ w kontekście osób niepełnosprawnych jest powszechnie obecny, intuicyjnie znany i właściwie rozumiany jako „włączenie“. Inkluzja osób niepełnosprawnych to podejście oparte na przekonaniu, że wszyscy ludzie, niezależnie od swoich umiejętności czy różnic, powinni mieć pełne prawo i możliwość uczestniczenia w życiu społecznym, w tym także w edukacji, pracy i w innych dziedzinach życia⁸.

W kontekście inkluzji warto odnieść się do modelu edukacji włączającej, która zapewnia równe szanse i możliwości uczestniczenia w procesie edukacyjnym razem z rówieśnikami, niezależnie od stopnia sprawności. Obejmuje to dostosowanie programów nauczania, środowiska szkolnego, metod nauczania oraz wsparcia, aby umożliwić każdemu uczniowi rozwijanie swoich umiejętności i wykorzystywanie swojego pełnego potencjału. W centrum tego podejścia leży idea uwzględnienia wszystkich uczniów i ich różnorodnych doświadczeń, umiejętności i potrzeb. Edukacja włączająca stawia na rozwój umiejętności społecznych, empatii i zrozumienia wśród uczniów, co sprzyja budowaniu otwartego

⁵ S. J. Melcher, M. C. Parsons, A. Yong, *The Bible and disability*, Baylor University Press 2017; R. Zapotoczny, *Osoba niepełnosprawna w Kościele*, „Wrocławski Przegląd Teologiczny” 2014, 22, nr 1, s. 103 nn; P. Robak, *Troska Kościoła katolickiego o osoby z niepełnosprawnością*, „Kościół i Prawo” 2022, 11(24), nr 2, s. 253 nn.

⁶ W. Janocha, K. Zielińska-Król, *Kościół jest dla Was gościnnym domem. Standardy pracy duszpasterskiej z osobami z niepełnosprawnością*, 2023, file:///C:/Users/Dell/Downloads/Standardy-pracy.pdf (dostęp: 10.04.2024); R. Dennis, T. Murdoch, *Disability Focus Groups: A Strategy for Including People with Disability in Parishes*, „Journal of Religion, Disability & Health” 2001, nr 5/4, s. 45 nn, DOI: 10.1300/J095v05n04_04.

⁷ B. Gąciarz, *Integracja społeczna osób niepełnosprawnych jako wyzwanie dla nauki i praktyki społecznej. Wprowadzenie*. „Studia Socjologiczne” 2014, 2 (213), s. 7 nn; M. M. Griffin, L. W. Kane, C. Taylor, S. H. Francis, R. M. Hodapp, *Characteristics of inclusive faith communities: A preliminary survey of inclusive practices in the United States*, „Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities” 2012, nr 25(4), s. 383 nn.

⁸ B. M. Trębiicka-Postrzygacz, *O niepełnosprawności w definicjach i regulacjach prawnych w perspektywie inkluzji społecznej*, „Student niepełnosprawny. Szkice i rozprawy” 2017, s. 41–53.

i wspierającego środowiska w szkole. Ten rodzaj edukacji zdaje się odpowiadać na potrzeby społecznej obecności i akceptacji osób niepełnosprawnych na wszystkich poziomach edukacji. Można nawet zaryzykować twierdzenie, że może być dobrym przykładem środowiska wrażliwego i otwartego na potrzeby i indywidualność osób niepełnosprawnych.

Inkluzja społeczna to, zdaniem Piotra Brody-Wysockiego, zbiór koniecznych i pozytywnych działań, związanych z zaangażowaniem obywatelskim⁹. W obszarze Kościoła, wciąż wielu duszpasterzy i świeckich wiernych czuje się niepewnie, czasem niezręcznie, gdy chodzi o okazanie wsparcia i wyjście z inicjatywą angażowania osób niepełnosprawnych w życie wspólnoty. Inni są niechętni lub nie widzą konieczności wprowadzania zmian potrzebnych do usunięcia barier uniemożliwiających pełne uczestnictwo. A niektórzy nigdy tak naprawdę nie zastanawiali się nad tym, kogo może brakować w ich wspólnocie Kościoła.

W Polsce na gruncie naukowym w kontekście obecności osób niepełnosprawnych w Kościele jest wiele prac, choć eksploracji badawczych w tym zakresie jest nieznaczna ilość. Warto podkreślić istotny dorobek A. Kicińskiego¹⁰, W. Janochy¹¹, D. Lipca¹², których wkład naukowy i piśmiennictwo w poruszanym zakresie jest znaczny. Tytułem krótkiej analizy obecności osób niepełnosprawnych we wspólnocie kościelnej należy odnieść się do badań W. Przygody, z których wynika, że ponad ¼ (26,5%) członków parafialnych zespołów Caritas i charytatywnych ma 66 lat i więcej¹³, pozwala to przypuszczać, że wśród nich są także osoby, których niepełnosprawność wynika z wieku.

Inne, cząstkowe badania wykazały, że niewielki odsetek osób niepełnosprawnych uczestniczących w dedykowanym im duszpasterstwie nadzwyczajnym udziela się we własnych wspólnotach parafialnych¹⁴. Warto także zauważyć, że bardzo mały odsetek osób z niepełnosprawnością jest beneficjentami pomocy charytatywnej w swoich parafiach. Według W. Janochy, tylko 8% badanych

⁹ Cyt. P. Broda-Wysocki, *Wykluczenie i inkluzja społeczna. Paradygmaty i próby definicji*, Warszawa: Wydawnictwo IPiSS 2012, s. 66.

¹⁰ A. Kiciński, *Katecheza osób z niepełnosprawnością intelektualną w Polsce po Soborze Watykańskim II*, Lublin: Wydawnictwo KUL 2007.

¹¹ W. Janocha, *Duchowieństwo katolickie w Polsce wobec osób z niepełnosprawnością: studium socjologiczno-pastoralne*, Lublin 2020.

¹² D. Lipiec, *Duszpasterstwo niewidomych i słabowidzących w Polsce. Studium teologiczno-pastoralne*, Lublin: Wydawnictwo Naukowe KUL 2011.

¹³ W. Przygoda, *Apostolski wymiar wolontariatu charytatywnego w Polsce. Studium teologiczno-pastoralne na podstawie badań wolontariuszy z parafialnych zespołów Caritas*, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 2012, s. 23.

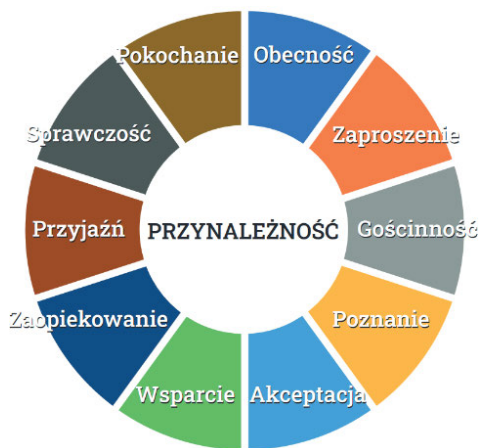
¹⁴ D. Lipiec, *Przeciwdziałanie marginalizacji niepełnosprawnych w życiu wspólnotowym Kościoła*, „Polonia Sacra” 2018, nr 4 (53), s. 135–49.

takich osób otrzymało jakkolwiek pomoc w swojej parafii. Z kolei 3,4% respondentów wskazało na pomoc duchową, a 1,5% na pomoc materialną¹⁵.

Coraz powszechniejsze jest przekonanie, że język „integracji” i „inkluzji” nie oddaje w pełni głębi więzi i wzajemności, których potrzebują osoby niepełnosprawne. W odpowiedzi na ten brak Erik W. Carter opracował koncepcję przynależności jako pełniejszy sposób opisywania intymności, udziału, członkostwa, wzajemności i relacji, które budują prawdziwą więź i poczucie obecności, stanowiące w opinii Swinton ciągłą tęsknotę każdego człowieka¹⁶.

Carter w swoich badaniach poddał analizie wypowiedzi osób niepełnosprawnych pod kątem potrzeb i odczuć względem emocji, postaw, działań, doświadczeń w kontekście pełnego poczucia bycia częścią wspólnoty Kościoła, szczególnie jej małej części, jaką jest parafia. Uzyskane wypowiedzi pozwoliły Autorowi określić 10 wymiarów przynależności. Carter stwierdził, że ludzie doświadczali przynależności, gdy byli obecni, zapraszani, mile widziani, zauważani, znani, akceptowani, wspierani, otoczeni opieką, zaprzyjaźnieni, potrzebni i kochani (rysunek 1).

Dziesięć zaprezentowanych wymiarów przynależności może być źródłem wiedzy i refleksji dla duszpasterzy oraz pozostałych wiernych wspólnoty, których zadaniem powinno być wsparcie wszystkich zaproszonych na mocy chrztu św. do udziału w życiu Kościoła.

Źródło: E.W. Carter, *A place of belonging. Including individuals with significant disabilities in faith communities. Inclusive practices 2021*, s. 2, <http://doi.org/10.1177/2732474520977482>

¹⁵ W. Janocha, *Religijność osób niepełnosprawnych i ich rodzin. Studium socjologiczno-pastoralne*, Lublin: Wydawnictwo KUL 2011, s. 211–212.

¹⁶ J. Swinton, *From inclusion to belonging: A practical theology of community, disability, and humanness*, „Journal of Religion, Disability & Health” 2012, nr 16(2), s. 172 nn.

W dalszej części tego artykułu zostaną omówione poszczególne komponenty koncepcji Cartera, które poprzedzono wypowiedziami badanych osób, wpisującymi się w Carterowski model. Jedynie synteza ostatniego komponentu nie zawiera wypowiedzi badanych, gdyż żadna z nich nie wpisywała się w charakter tegoż zagadnienia.

2. METODOLOGIA BADAŃ WŁASNYCH

Wykorzystane w artykule narracje pochodzą z przeprowadzonych ogólnopolskich badań jakościowych (przy zastosowaniu zogniskowanego wywiadu grupowego FGI; dobór próby celowy) wśród osób doświadczających niepełnosprawności i deklarujących się jako wierzące. W badaniu wzięły udział osoby z niepełnosprawnością ruchu, głusi i niedosłyszący, niewidomi i niedowidzący oraz osoby z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim i umiarkowanym. Badania, zrealizowane w styczniu i lutym 2020 roku, zostały poprzedzone sondażem pilotażowym przeprowadzonym na przełomie października i listopada 2019, którego celem było wypracowanie ostatecznej wersji ankiety wykorzystanej podczas wywiadów.

W badaniu wzięło udział 15 grup fokusowych jednorodnych (ten sam rodzaj niepełnosprawności) z każdej z grup osób niepełnosprawnych, 7 grup fokusowych niejednorodnych (różne rodzaje niepełnosprawności) – po 1 z każdej z badanych diecezji, 5 grup fokusowych z rodzinami/opiekunami osób niepełnosprawnych, 3 grupy fokusowe z niepełnosprawnymi członkami grup duszpasterskich i katolickimi aktywistami.

Zrealizowane badania jakościowe koncentrowały się na zapewnieniu maksymalnej zmienności w próbie, pozwalającej na uchwycenie zmienności i różnorodności w obrębie pola badawczego. Przyjęte założenie pozwoliło na poznanie obszarów aktywności w życiu religijnym osób z niepełnosprawnościami różnego rodzaju oraz o różnym stopniu natężenia tych niepełnosprawności, którzy mieszkają w różnego typu miejscowościach.

Ze względu na przedmiot badania założono, że do udziału w badaniach jakościowych zapraszane będą osoby, które deklarują wyznanie rzymskokatolickie. Jednocześnie na poziomie rekrutacji do badania nie był poddawany ocenie poziom religijności tych osób (z wyjątkiem grupy wywiadów z katolickimi aktywistami), ponieważ stopień aktywności w życiu parafii może podlegać dyskusji.

Wykorzystane narracje odnoszą się do zagadnień poruszanych w kluczu omawianej koncepcji. W związku z tym, że analizowane składowe koncepcji E.W. Cartera są treściami ogólnymi, w prezentowanym artykule wykorzystano wypowiedzi badanych bez wskazywania rodzaju i stopnia niepełnosprawności, jedynie z podziałem: osoba niepełnosprawna (ON)/opiekun osoby niepełno-

sprawnej (OON); w omawianej koncepcji nie chodzi bowiem o konkretny rodzaj niepełnosprawności ani jej stopień, ale o poczucie przynależności w ogóle, bez spełniania jakichkolwiek warunków.

3. ANALIZA I REZULTATY

3.1. OBECNOŚĆ

„Nie wiem czy dla kogoś to ważne, żeby był na Mszy (...), raczej to moja sprawa”. (OON)

„Kiedy mogę, to przychodzę, ale to jest trudne. Zwykle słucham Mszy w radio”. (ON)

„Wolę być w kościele, kiedy nie ma ludzi. Wtedy jest cicho, nic mi nie przeszkadza, dźwięki, osoby. Dla mnie jest wtedy za głośno, mam bardzo wrażliwy słuch”. (ON)

Niepełnosprawne osoby widoczne są w szerokim spektrum przestrzeni publicznej: w szkole, miejscu pracy, w mediach, uczelniach, urzędach, itp. Natomiast nieczęsto są spotykane w kościele¹⁷. Oczywiście nie dotyczy to duszpasterstwa dedykowanego. Rzadko uczestniczą w uroczystościach, wydarzeniach parafialnych, spotkaniach, pielgrzymkach, we wspólnotach modlitewnych, a tym bardziej rzadko są zapraszane do pełnienia roli: ministranta, lektora czy członka rady parafialnej¹⁸. Jednak prawdziwa przynależność rodzi się i jest budowana na fundamencie obecności, wspólnego przebywania. Trudno jest doświadczyć innych wymiarów przynależności – bycia znanym, akceptowanym, otoczonym opieką, zaprzyjaźnionym, potrzebnym i kochanym – pod nieobecność we wspólnocie lub na odległość. Zatem, pierwszym krokiem – zgodnie z koncepcją Cartera – jest zapewnienie obecności. Wspólnototwórczy charakter Kościoła będzie realizował się tylko przez prawdziwą obecność osoby niepełnosprawnej i jej rodziny w każdej możliwej płaszczyźnie życia parafialnego. Co warto podkreślić, nie powinna to być obecność ograniczona ani czasem, ani miejscem. Tam, gdzie nieobecność jest bardziej powszechna niż obecność, wspólnota powinna odpowiedzieć sobie na pytanie: co jest przyczyną nieobecności? Czy przeszkodą jest świadomość, architektura, postawy, oczekiwania, brak wsparcia, zainteresowania, zaangażowania? Co konkretnie stoi na przeszkodzie obecności osób niepełnosprawnych i ich rodzin w kościele?

¹⁷ J. L. Cunningham, B. A. Mulvihill, P. M. Speck, *Disability and the Church: How Wide Is Your Door?*, „Journal of Christian Nursing” 2009, July/September nr 26/3, s. 140 nn.

¹⁸ W. Janocha, *Marginalizacja i wykluczenie osób niepełnosprawnych z obszarów życia społecznego i religijnego*. „Roczniki Nauk o Rodzinie i Pracy Socjalnej” 2012, nr 4, s. 375 nn; zob.: W. Janocha, *Religijność osób niepełnosprawnych i ich rodzin. Studium socjologiczno-pastoralne*, Lublin: Wydawnictwo KUL 2011.

3.2. ZAPROSZENIE

„Nie ma zaproszeń, powiadomień, informacje mogłyby być przesyłane listem, SMS-em, mailem. Nie wiem, co się dzieje u nas w parafii, a nie zawsze mogę na Mszy być”. (ON)

„Zapraszają moich rodziców, i na te spotkania z rodzicami wtedy chodzę, jak idą rodzice. To wtedy tak, ale nie są to zaproszenia, które są do mnie”. (ON)

Zaproszenie jest właściwym środkiem zaradczym na nieobecność. Jest czymś więcej niż tylko zachętą do obecności. Osobom, które często czują się pomijane lub ignorowane, zaproszenie przypomina, że są zauważane. Komunikuje, że są osoby, które naprawdę pragną ich towarzystwa. Takie zaproszenia dla osób z niepełnosprawnością i ich rodzin – zarówno ze strony duszpasterza jak i innych wiernych – są nadal dość rzadkie. Chociaż coraz więcej wspólnot jest gotowych włączyć osoby niepełnosprawne, gdy się pojawiają, znacznie mniej aktywnie ich poszukuje. Istnieje wyraźna różnica między tymi dwoma postawami. Wspólnota powinna być aktywna w zapraszaniu do zaangażowania osób z niepełnosprawnością. Warto w tym celu wykorzystać media społecznościowe i drukowane, różne działania informacyjne, choćby w sprawie przystosowania miejsc czy udzielanego wsparcia. Ważny jest także sposób dotarcia do osób z niepełnosprawnością i ich rodzin, czy to osobiście, czy przez wolontariuszy lub inne organizacje. Dotarcie z informacją jest cenne, jednak zawsze osobiste zaproszenia są najbardziej skuteczne; wynikają one z osobistej relacji, budują przekonanie, że osoba jest warta czasu i uwagi. Intencjonalność i indywidualizacja zaproszenia zwykle rodzi poczucie wyjątkowości. Możliwość usłyszenia przez konkretną osobę, że jej obecność jest naprawdę oczekiwana, może stłumić wszelką niepewność co do intencji zapraszającego.

3.3. GOŚCINNOŚĆ. PRZYJĘCIE, POWITANIE – BYCIE MILE WIEDZIANYM

„Pewnie, że czuję, jak mi się przyglądają (...), ale nie przeszkadza mi to. Raczej są ciekawi. A może się boją...” (ON)

„Czuję się źle, jak na nas patrzą i się przyglądają. Syn czasem wydaje różne dźwięki, czasem głośne. Krępuje mnie to. Wolę zostać w domu”. (OON)

Forma przyjęcia, jakiego osoba doświadcza przybywając do nowej grupy czy miejsca, również wpływa na poczucie przynależności. Ważne jest zatem, czy spotyka się z uwagą, serdecznością, empatią. Gościnność powinna być znakiem rozpoznawczym wspólnoty Kościoła.

Wciąż jest wiele osób, które mają trudność z powitaniem „innego”, zwłaszcza, gdy w grę wchodzi znaczna niepełnosprawność. Odczucie niechęci jest postrzegane przez niepełnosprawnego jako odrzucenie. Dystans odczuwany jest również przez drugą stronę. Wierni albo duszpasterz mogą czuć się niepewnie, nie wiedzą,

co mówić (lub czego nie mówić) i robić (lub czego nie robić) w obecności osób z niepełnosprawnością. Ich niepewność jest postrzegana jako unikanie. Reakcje te są źródłem poczucia bycia ciągle „innym”, następnie bycia niechcianym. Okazanie gościnności może być jednak zaskakująco proste – wystarczy przedstawianie się, uśmiech, rozmowa, zainteresowanie, zaproszenie. Niestety, często niewiedza, stereotypy czy uprzedzenia stają się wystarczającym powodem do nienawiązania kontaktu, do pozostania niezainteresowanym, niegościnnym. Warto zapoznać się z etykietą wobec niepełnosprawnych, adekwatnym językiem, strategiami wsparcia i dostępnymi zasobami wspólnoty, które pomogą bardziej rozpoznać potrzeby i na nie odpowiadać. Ważne jest także, aby pytać zarówno osoby z niepełnosprawnością, jak i ich rodziny o potrzeby oraz pomysły na działania, które wpłyną na poczucie bycia aktywnym, potrzebnym i ważnym dla całej wspólnoty.

3.4. POZNANIE

„Zmieniają się księża w parafii, nie ma czasu, żeby się zapoznać. Dla nich trudno jest poznać potrzeby osób niepełnosprawnych (...), za duża rotacja jest. Ciągłe zmiany księży. I ja nie znam ich i oni mnie nie znają”. (ON)

„Nie zawsze mam możliwość rozmowy, jeśli ktoś nie umie języka migowego. To bardzo utrudnia”. (ON)

Większość osób ma naturalną potrzebę, aby nie pozostawać anonimowym. Bycie „poznanym” wpływa na poczucie przynależności do wspólnoty, nie pozostawia na marginesie grupy. Każdy człowiek chce być dla innych i z innymi, niezależnie od własnych sprawności czy ograniczeń. Wciąż popularne jest nadawanie znaczeń – pełniące rolę imion – niestandardowym zachowaniom czy wygląadowi na podstawie przypisanych im etykiet (np. dzieci specjalnej troski; dorośli o różnej sprawności). W najlepszym przypadku osoby z niepełnosprawnością są postrzegane jedynie jako członkowie grupy, ale nie jako osoby, o których istnieniu wiemy, ale tak naprawdę nikt nie zna ich osobiście. Podobnie większość ludzi chce być znana ze swoich mocnych stron i pozytywnych cech. Jednak w definicjach i dominujących obrazach niepełnosprawności zwykle kładzie się nacisk tylko na to, czego ktoś nie może zrobić lub z czym ma trudności. Przedstawiają one niepełny lub niedokładny portret osoby, który kształtuje sposób, w jaki jest ona postrzegana przez innych. Wspólnota Kościoła powinna dążyć do poznania osób z niepełnosprawnościami w sposób całkowicie odmienny. Etykiety diagnostyczne stosowane powszechnie w kręgach edukacyjnych i zawodowych nie mogą być wykorzystywane w dyskursie wspólnoty wierzących. Należy towarzyszyć każdej osobie i poświęcić czas na poznanie jej historii, skupić się na jej mocnych stronach, pozytywnych cechach. Warto pomóc w rozeznaniu ich duchowych darów, powo-

łania. Jest to obszar, w którym szczególne miejsce powinna zająć współpraca z rodziną osoby niepełnosprawnej, zwłaszcza w sytuacji, kiedy osoba ta ma trudności z wyrażaniem siebie i komunikacją. Warto inicjować wspólne przebywanie, doświadczanie modlitwy i pracy na rzecz wspólnoty. Zajęcia, programy lub modele dedykowanej posługi duszpasterskiej ograniczają okazje osób niepełnosprawnych do osobistego poznania pozostałych członków wspólnoty.

3.5. AKCEPTACJA

„Pewnie, że się przyglądają, ale ja to rozumiem. Wyglądam jak wyglądam, pewnie się interesują”. (ON)

„Z jednej strony ksiądz mnie traktuje wyjątkowo, podchodzi, zagaduje, ale z drugiej, nic o mnie nie wie, nie interesuje go moje życie, co potrzebuję, co mnie uwiera”. (ON)

„Kiedyś zapytałam, czy córka może przystąpić do spowiedzi. A ksiądz mnie zapytał: «Po co?, przecież ona nie grzeszy»”. (OON)

Każdy człowiek chce być częścią wspólnoty, w której jest chciany i doświadcza radości innych z jego obecności. Chce mieć pewność, że jest akceptowany – bez żadnych warunków. Dokładnie tego samego oczekuje osoba sprawna i nie-sprawna. Jednak postawy społeczne wobec niepełnosprawności są różne i często przynębiające. Niestety, te same uprzedzenia, stereotypy i etykiety, które istnieją w społeczeństwie, dotyczą również wspólnoty Kościoła¹⁹.

Aby doświadczyć przynależności, człowiek potrzebuje najpierw doświadczyć akceptacji. Wspólnota może podejmować różne kroki w celu promowania kultury akceptacji. Dość popularne są inicjatywy społeczne i medialne. Jednak warto za Carterem podkreślić dwie istotne kwestie. Po pierwsze, akceptację należy zarówno widzieć, jak i jej uczyć. Kreując interakcje pełne szacunku, używając języka akceptacji, okazując zrozumienie i empatię, przekazuje się jasny komunikat wychodzący poza słowa. Po drugie, kontakt osobisty jest najskuteczniejszym sposobem promowania akceptacji²⁰. Poznanie człowieka osobiście pobudza zmianę postawy w sposób, w jaki żadna odczytana czy usłyszana treść nie jest w stanie tego uczynić.

¹⁹ W. Janocha, *Marginalizacja i wykluczenie osób niepełnosprawnych...*, s. 375 nn; D. Lipiec, *Przeciwdziałanie marginalizacji niepełnosprawnych w życiu wspólnotowym Kościoła*, „Polonia Sacra” 2018, R. 22, nr 4 (53), s. 135 nn; M. Patka, K. E. McDonald, *Intellectual disability and faith communities: Perspectives of Catholic religious leaders*, „Disability & Society” 2015, nr 30(8), s. 1241–1258.

²⁰ K. Scior, S. Werner, *Changing attitudes toward learning disabilities: A review of the evidence*, Mencap 2015, https://www.mencap.org.uk/sites/default/files/2016-08/Attitudes_Changing_Report.pdf (dostęp: 03.04.2024).

3.6. WSPARCIE

„Nawet jeśli by chcieli mi pomóc, to jak? Nie ma możliwości, jak nie znają migowego. W parafii chyba nikt nie zna”. (ON)

„Trudno mi jest samej z synem, w jego stanie. Może by i pomogli inni, ale po co kłopot robić”. (OON)

Realna potrzeba wsparcia jest niezbędna, aby doświadczyć bycia przynależnym do wspólnoty. Świadomość, że inne osoby są skłonne udzielić wsparcia, daje poczucie wspólnotowości, „rodzinności”, bezpieczeństwa, że jest ktoś, na kogo można liczyć. Jednakowoż – niezależnie od indywidualnych ograniczeń – każdy chce się czuć potrzebny innym. Człowiek nie chce być tylko „biorcą”, potrzebuje także być „dawcą” dla innych. Doświadczenie miłości wiąże się również z dawaniem siebie człowiekowi, który jest w potrzebie.

Omawiane wsparcie może dotyczyć rozmaitych spraw, mniej i bardziej prozaicznych, a jednak mogących stwarzać problemy. Udzielana pomoc i wsparcie komunikuje wyraźne zaangażowanie i pragnienie obecności danej osoby. Niestety, niespójność na poziomie deklaracji i praktyki lub niedostępność wsparcia w ramach wspólnot wyznaniowych jest powszechnym doświadczeniem wielu rodzin²¹. Carter podkreśla, że te wspólnoty, które traktują udzielanie wsparcia jako niezbędny element budowania wspólnoty (a nie opcjonalny), czynią to poniekąd przezornie, a nie w wyniku refleksji. Wsparcie jest kolejnym obszarem, w którym komunikacja i współpraca z opiekunami i rodzinami osób niepełnosprawnych jest kluczowa.

3.7. ZAOPIEKOWANIE SIĘ

„Nie czuję się tam [w kościele] dobrze, ani ja nie znam innych, ani oni mnie. Nie mam śmiałości prosić o pomoc”. (ON)

„Chętnie byśmy chodzili na jakieś spotkania w małych grupach, ale nie wiem, czy są u nas, chyba nie ma”. (OON)

„Ja nie korzystam z pomocy finansowej, chociaż wiem, że bym mógł. Wstyd mi trochę, a pewnie innym się przyda bardziej”. (ON)

Warto mieć na względzie, że potrzeby zarówno osób z niepełnosprawnością, jak i ich rodzin zmieniają się w czasie, zatem należy być nieustannie troskliwym

²¹ E. W. Carter, E. E. Biggs, T. L. Boehm, *Being present versus having a presence: Dimensions of belonging for young people with disabilities and their families*, „Christian Education Journal” 2016, nr 13(1), s. 127 nn.

i uważnym. Najważniejsze kategorie wsparcia wymieniane przez Cartera, które mogą być realizowane we wspólnocie Kościoła, to opieka w wymiarze: (1) praktycznym (np. opieka wychnieniowa, pomoc finansowa, informacja), (2) emocjonalnym (np. zachęcanie, motywowanie, poradnictwo, grupy wsparcia), (3) duchowym (np. modlitwa, poradnictwo duszpasterskie, przygotowanie do sakramentów i posługa duszpasterska) oraz (4) społecznym (np. przyjaźnie, towarzysstwo, budowanie relacji).

Rola i zadania wspólnoty względem jej niepełnosprawnych członków nie powinna ograniczać się do niedzielnych spotkań podczas Eucharystii. Wspólnota jest relacją, która może mieć bezpośredni wpływ na codzienność osób niepełnosprawnych i ich rodzin. Poczucie przynależności rodzi w sposób naturalny potrzebę zarówno rozmowy, jak i okazywania pomocy, ale także zwyczajnej obecności drugiej osoby w codziennych czynnościach – od wspólnego spędzania czasu, wspólnej modlitwy po pomoc w opłaceniu rachunku, znalezieniu pracy czy w pracach domowych. Żadne z tych działań nie wymaga specjalistycznej wiedzy ani doświadczenia związanego z niepełnosprawnością; są nieodłączną częścią tego, co członkowie wspólnoty w naturalny sposób robią dla siebie nawzajem.

3.8. PRZYJAŹŃ – BUDOWANIE RELACJI

„Brakuje u nas wspólnych spotkań, poznawania się, wyjazdów. Chętnie bym wziął udział w jakimś spotkaniu, może można by się lepiej poznać”. (ON)

„Księża pewnie mają dużo pracy i brakuje czasu na spotkania. Szkoda, bo brakuje tego”. (ON)

„Nie wiedzą nic o mnie w parafii, nie umieją rozmawiać językiem migowym, są nieprzygotowani, żeby zajmować się takimi osobami jak ja. Kościoły nie są przygotowane do Mszy św. z językiem migowym. W parafii nie ma księdza migającego”. (ON)

Przynależność jest zakorzeniona w relacjach. Kontakt z ludźmi, którzy nas znają, lubią, akceptują, potrzebują, tęsknią za nami i kochają, jest podstawą naszego dobrego samopoczucia. To samo dotyczy osób z niepełnosprawnością. Potrzeba przyjaźni i innych wspierających relacji jest potrzebą uniwersalną, opartą na podstawowym przekonaniu, że ludzie zostali stworzeni dla służenia innym. Literatura wskazuje, że w przypadku osób ze znacznym stopniem niepełnosprawności przyjaźnie mogą być nieliczne lub krótkotrwałe (Brock i in., 2020)²². Potrzeba relacji jest najczęściej wypełniana jedynie przez rodzinę i opiekunów. Wspólnota Kościoła powinna spełniać tę potrzebę bliskości i chronić przed izo-

²² M. E. Brock, E. W. Carter, E. E. Biggs, *Supporting peer interactions, relationships, and belonging*, w: *Instruction of students with severe disabilities*, red.: F. Brown, J. McDonnell, M. E. Snell, (9th ed.), Merrill 2020, s. 384 nn.

lacją i samotnością, których doświadcza zbyt wiele osób niepełnosprawnych. Przyjaźń nawiązuje się najczęściej wtedy, gdy ludzie uczestniczą we wspólnych działaniach opartych na wspólnych zainteresowaniach/celach/wartościach przez dłuższy czas. Warto zatem zadbać, aby także osoba z niepełnosprawnością otrzymała zaproszenie i wsparcie niezbędne do uczestnictwa w pełnym zakresie dostępnych ofert swojej parafii, takich jak nabożeństwa, zajęcia wspólnotowe, świadczenie pomocy oraz okazjonalne wydarzenia (np. rekolekcje, pielgrzymki, uroczystości). Zaangażowanie w praktyki włączające zwiększa możliwości odkrywania nowych przyjaźni przez osoby z niepełnosprawnością.

3.9. BYĆ POTRZEBNYM

„Nikt nigdy mi nie proponował, żebym coś w kościele robił. A mógłbym, lubię czytać i chyba czytam ładnie... tak mówią w pracy”. (ON)

„Mógłbym być wolontariuszem czy po prostu coś robić dla innych, może jakaś funkcja przy kościele (...), nie, nie ma na mnie chyba pomysłu. Pewnie myślą, że niepełnosprawny i nic nie będzie robił”. (ON)

„Kiedyś chciałam zbiórkę zorganizować dla dzieci z domu dziecka od nas, ale ksiądz powiedział, że to mi trzeba pomagać”. (ON)

Każdy człowiek jest obdarzony niewymierną wartością, ale nie każdy czuje się doceniony. Wciąż duża część współczesnego społeczeństwa nie potrafi ujrzeć wartości, jakie wnoszą w życie osoby z niepełnosprawnością. Kiedy więc wspólnota Kościoła zaczyna postrzegać osoby z niepełnosprawnością jako istotne dla jej rozwoju, stanowi to potężny kontrapunkt dla wciąż dominujących negatywnych poglądów. Bycie częścią społeczności, która poszukuje indywidualnych darów i zasobów i je potwierdza, daje dodatkową pewność, że naprawdę należy się do niej. Osoby niepełnosprawne, jak wszyscy, chcą wiedzieć, że ich obecność ma znaczenie, że są potrzebne innym, a ich nieobecność budzi tęsknotę. Włączanie w wielorakich funkcjach do wspólnoty zmienia sposób, w jaki osoby niepełnosprawne są postrzegane przez innych, a także to, co myślą o sobie.

3.10. BYĆ KOCHANYM

Żywa wspólnota szybko dostrzega związek pomiędzy miłością i przynależnością. Człowiek pragnie być częścią społeczności, która kocha bezwarunkowo, hojnie i cierpliwie. Miłość – jak pisze Carter – jest cechą wyróżniającą wierną wspólnotę. To miłość – a nie prawo – jest źródłem, z którego wypływa chęć do zapraszania, witania, poznawania, akceptowania, wspierania, opiekowania się,

przyjaźni. Choć edukacja specjalna i systemy usług dla osób niepełnosprawnych mogą przynosić wiele dobra, to jednak nie zostały zobligowane do kochania. Wspólnota Kościoła jest powołana na mocy słów Pisma Świętego do miłości bliźniego.

Hans Reinders w artykule na temat integracji i przyjaźni pisze, że „bycie kochanym” jest najważniejszą rzeczą w naszym życiu, jednak miłość jest tym, czego nie możemy osiągnąć samodzielnie. Nie jest to cel, do którego możemy samodzielnie dążyć i osiągnąć go²³. Zatem miłość jest darem, który możemy otrzymać od innych. Tam, gdzie rodzi się miłość, tam prawdopodobnie pojawi się przynależność.

4. PODSUMOWANIE

Dziesięć komponentów przynależności, opisanych przez Erika W. Cartera i wyrażanych przez osoby z niepełnosprawnością i ich opiekunów, wskazuje potencjalne obszary działania wspólnoty Kościoła. Nie ma jednak prostej recepty na tę ważną pracę, nie ma jednej strategii ani scenariusza. Innymi słowy, droga do przynależności będzie wyglądać nieco inaczej dla każdej osoby i w każdym miejscu. Wspólnoty Kościoła powinny utworzyć zespół, który podejmie się refleksji w konkretnych przypadkach. Mogą w nim uczestniczyć osoby z niepełnosprawnością, członkowie rodzin, duchowni, wierni i inni zainteresowani. Bez wątplenia to osoby z niepełnosprawnością i ich rodziny są najlepszymi ekspertami w zakresie poczucia przynależności. Ich punkt widzenia powinien być traktowany priorytetowo w całym procesie. Jednak odpowiedzialność za poprawność procesu inkluzji ponosi triada: duszpasterz, osoba niepełnosprawna, pozostali wierni²⁴. Bez wspólnej komunikacji, wsłuchiwanie się we wzajemne potrzeby i możliwości, bez szybkiego reagowania nie uda się zapewnić niepełnosprawnym poczucia przynależności do wspólnoty.

Koncepcja przynależności Cartera powstała w nieco innych realiach niż polskie. Proces integracji w amerykańskim środowisku jest na zupełnie innym poziomie, a rozumienie potrzeb i dostosowanie instytucji i oferty duszpasterskiej jest niewspółmiernie bardziej zaawansowane. Dodatkowo należy wyjaśnić, że w artykule wykorzystano te wypowiedzi, które są potwierdzeniem niezaspokojenia potrzeb w zakresie omawianym w koncepcji, jednak wiele wypowiedzi badanych wskazuje na faktyczne doświadczanie niektórych odczuć Carterowskiej koncepcji. Niezależnie od tego, jest to z pewnością koncepcja, która może

²³ H. S. Reinders, *The power of inclusion and friendship*, „Journal of Religion, Disability & Health” 2011, nr 15(4), s. 432, 431–436.

²⁴ K. Zielińska-Król, *Koncepcja Aktywnego Kościoła – wymiar podmiotowy* (w druku).

i powinna stanowić punkt odniesienia dla wszystkich, którzy troszczą się o dobro drugiego człowieka. Co istotne, opiera się ona na treściach uniwersalnych i może odnosić się do każdego rodzaju wspólnoty i jej członków.

5. KONKLUZJA

Przynależność do wspólnoty nie jest potrzebą specjalną, jest potrzebą uniwersalną. Opisane w artykule wymiary przynależności są istotne zarówno dla osób z niepełnosprawnością, jak i w pełni zdrowych. Prezentacja ich ma na celu pobudzenie inicjatyw Kościoła w angażowanie osób niepełnosprawnych w budowę relacji we wspólnocie wiary.

W KIERUNKU INKLUZJI W KOŚCIELE: MODEL KONCEPCJI PRZYNALEŻNOŚCI ERIKA W. CARTERA W NARRACJI OSÓB NIEPEŁNOSPRAWNYCH

Streszczenie

Wiara ma kluczowe znaczenie dla rozwoju dzieci i dorosłych z niepełnosprawnością oraz ich rodzin. Dla Kościoła, który stara się być – i powinien być – miejscem integracji i inkluzji dla całej wspólnoty wiernych, teologiczne wezwanie do przyjmowania osób niepełnosprawnych może rodzić wiele pytań: Co to znaczy być wspólnotą włączającą? Jakie strategie i wsparcie powinny być realizowane, aby osoba z niepełnosprawnością mogła być i czuć się zaproszona? Jaka jest rola członków wspólnoty Kościoła/parafii/grupy modlitewnej w procesie włączania i integracji osób z niepełnosprawnościami? Niniejszy artykuł teoretyczno-badawczy przedstawia doświadczenia i oczekiwania osób z niepełnosprawnością, które zostały zaprezentowane w kluczu koncepcji przynależności E.W. Cartera.

S ł o w a k l u c z o w e : religia, duchowość, niepełnosprawność, osoba niepełnosprawna, rodzina, przynależność, włączenie.

TOWARD INCLUSION IN THE CHURCH: ERIK W. CARTER'S MODEL OF BELONGING IN THE NARRATIVES OF PEOPLE WITH DISABILITIES

Abstract

Faith is crucial for the development of both children and adults with disabilities and their families. For a Church that strives to be – and should be – a place of integration and inclusion for the entire community of the faithful, the theological call to welcome people with disabilities may raise many questions: What does it mean to be an inclusive com-

munity? What strategies and support should be implemented so that a person with a disability can be and feel welcome? What is the role of members of the Church/parish/prayer group community in the process of inclusion and integration of people with disabilities? This theoretical and research article presents the experiences and expectations of people with disabilities, which are presented in the key of E.W. Carter's concept of belonging.

Key words: religion, spirituality, disability, disabled person, family, belonging, inclusion.

AUF DEM WEG ZUR INKLUSION IN DER KIRCHE:
EIN MODELL VON ERIK W. CARTERS KONZEPT DER ZUGEHÖRIGKEIT
IN DER ERZÄHLUNG VON MENSCHEN MIT BEHINDERUNGEN

Abstrakt

Der Glaube ist von zentraler Bedeutung für die Entwicklung von Kindern und Erwachsenen mit Behinderungen und ihren Familien. Für eine Kirche, die ein Ort der Inklusion und Integration für die gesamte Gemeinschaft der Gläubigen sein will – und auch sein sollte – kann die theologische Aufforderung, Menschen mit Behinderungen aufzunehmen, viele Fragen aufwerfen: Was bedeutet es, eine integrative Gemeinschaft zu sein? Welche Strategien und Hilfen sollten vorhanden sein, damit Menschen mit Behinderungen eingeladen werden und sich eingeladen fühlen. Welche Rolle spielen die Mitglieder der Kirche/Gemeinde/ Gebetsgruppe im Prozess der Inklusion und Integration von Menschen mit Behinderungen? Dieser theoretische und forschungsbezogene Artikel untersucht die Erfahrungen und Erwartungen von Menschen mit Behinderungen, wie sie sich aus dem Zugehörigkeitskonzept von E.W. Carter ergeben.

Schlüsselworte: Religion, Spiritualität, Behinderung, Mensch mit Behinderung, Familie, Zugehörigkeit, Inklusion.

BIBLIOGRAFIA

- Brock M. E., Carter E. W., Biggs E. E., *Supporting peer interactions, relationships, and belonging*, w: *Instruction of students with severe disabilities*, red.: F. Brown, J. McDonnell, M. E. Snell, (9th ed.), Merrill 2020, s. 384-417.
- Broda-Wysocki P., *Wykluczenie i inkluzja społeczna. Paradygmaty i próby definicji*, Warszawa: Wydawnictwo IPiSS 2012.
- Carter E. W., Biggs E. E., Boehm T. L., *Being present versus having a presence: Dimensions of belonging for young people with disabilities and their families*, „Christian Education Journal” 2016, nr 13(1), s. 127-146.
- Carter E.W., *A place of belonging. Including individuals with significant disabilities in faith communities*, „Inclusive practices” 2021, s. 2.

- Carter E. W., *Research on disability and congregational inclusion: What we know and where we might go*, „Journal of Religion and Disability” 2023, nr 27(2), s. 179-209.
- Cunningham J. L., Mulvihill B. A., Speck P. M., *Disability and the Church: How Wide Is Your Door?*, „Journal of Christian Nursing”, July/September 2009, nr 26/3, s. 140-147.
- Dennis R., Murdoch T., *Disability Focus Groups: A Strategy for Including People with Disability in Parishes*, „Journal of Religion, Disability & Health” 2011, nr 5/4, s. 4559.
- Gąciarz B., *Integracja społeczna osób niepełnosprawnych jako wyzwanie dla nauki i praktyki społecznej. Wprowadzenie*, „Studia Socjologiczne” 2014, nr 2 (213), s. 7-14.
- Griffin M. M., Kane L. W., Taylor C., Francis S. H., Hodapp R. M., *Characteristics of inclusive faith communities: A preliminary survey of inclusive practices in the United States*, „Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities” 2012, nr 25(4), s. 383-391.
- Jan Paweł II, *Kościół jest dla Was „gościnnym domem”*. Homilia wygłoszona podczas Jubileuszu Niepełnosprawnych 3 grudnia 2000, „L’Osservatore Romano” 2001, nr 2, s. 43.
- Janocha W., Zielińska-Król K., *Religiosity of people with disabilities*, „Roczniki Nauk o Rodzinie i Pracy Socjalnej”, 2013, t. 5(60), s. 207-220.
- Janocha W., Zielińska-Król K., *Kościół jest dla Was gościnnym domem. Standardy pracy duszpasterskiej z osobami z niepełnosprawnością*, Lublin 2023, file:///C:/Users/Dell/Downloads/Standardy-pracy.pdf (dostęp: 10.04.2024).
- Janocha W., *Marginalizacja i wykluczenie osób niepełnosprawnych z obszarów życia społecznego i religijnego*, „Roczniki Nauk o Rodzinie i Pracy Socjalnej” 2012, nr 4, s. 375-392.
- Janocha W., *Religijność osób niepełnosprawnych i ich rodzin. Studium socjologiczno-pastoralne*, Lublin: Wydawnictwo KUL 2011.
- Janocha W., *Duchowieństwo katolickie w Polsce wobec osób z niepełnosprawnością: studium socjologiczno-pastoralne*, Lublin: Wydawnictwo Naukowe KUL 2020.
- Kiciński A., *Katecheza osób z niepełnosprawnością intelektualną w Polsce po Soborze Watykańskim II*, Lublin: Wydawnictwo Naukowe KUL 2007.
- Lipiec D., *Przeciwdziałanie marginalizacji niepełnosprawnych w życiu wspólnotowym Kościoła*, „Polonia Sacra” 2018, R. 22, nr 4 (53), s. 135-149.
- Lipiec D., *Duszpasterstwo niewidomych i słabowidzących w Polsce. Studium teologiczno-pastoralne*, Lublin: Wydawnictwo Naukowe KUL 2011.
- Lumen gentium, 7, 1 Kor, 12, 12; 1 Kor, 12, 1-11.
- Melcher S. J., Parsons M. C., Yong A., *The Bible and disability*, Baylor Press 2017.
- Mikołajczuk K., Zielińska-Król K., *The Role of Religion in the Family Life of People with Disabilities: A Legal and Social Study*, „Religions” 2023, nr 14/11.
- Robak P., *Troska Kościoła Katolickiego o osoby z niepełnosprawnością*, „Kościół i Prawo” 2022, 11(24), nr 2, s. 253-265.
- TASH, Resolution on Choice, <https://tash.org/about/resolutions/tash-resolution-choice/#> (dostęp: 10.04.2024).

- Patka M., McDonald K. E., *Intellectual disability and faith communities: Perspectives of Catholic religious leaders*, „Disability & Society” 2015, nr 30(8), s. 1241-1258.
- Przygoda W., *Apostolski wymiar wolontariatu charytatywnego w Polsce. Studium teologiczno-pastoralne na podstawie badań wolontariuszy z parafialnych zespołów Caritas*, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 2012.
- Reinders H. S., *The power of inclusion and friendship*, „Journal of Religion, Disability & Health” 2011, nr 15(4), s. 432, 431-436.
- Scior K., Werner S., *Changing attitudes toward learning disabilities: A review of the evidence*, Mencap 2015, https://www.mencap.org.uk/sites/default/files/2016-08/Attitudes_Changing_Report.pdf (dostęp: 11.04.2024).
- Swinton J., *From inclusion to belonging: A practical theology of community, disability, and humanness*, „Journal of Religion, Disability & Health” 2012, nr 16(2), s. 172-190.
- Trębicka-Postrzygacz B.M., *O niepełnosprawności w definicjach i regulacjach prawnych w perspektywie inkluzji społecznej*, „Student niepełnosprawny. Szkice i rozprawy” 2017, s. 41-53.
- Zapotoczny R., *Osoba niepełnosprawna w Kościele*, „Wrocławski Przegląd Teologiczny” 2014, R. 22, nr 1; s. 103-126.
- Zielińska-Król K., *Koncepcja Aktywnego Kościoła – wymiar podmiotowy*, „Teologia i Człowiek”, 2024/1 (w druku).

Katarzyna Zielińska-Król, doktor nauk humanistycznych, adiunkt w Katedrze Nauk o Rodzinie (Wydział Teologii) na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II w Lublinie; zainteresowania naukowo-badawcze koncentrują się wokół szerokokorzystanej inkluzji osób z niepełnosprawnością, alternatywnymi metodami rehabilitacji osób z niepełnosprawnością, rodziny, zmian w zakresie kształtu rodziny, wpływu języka i polityki na model rodziny. Aktualne eksploracje naukowe związane są z rolą religii, wiary i przynależnością do wspólnoty Kościoła w aspekcie rehabilitacji społecznej osób z niepełnosprawnością. Adres do korespondencji: kzielinska@kul.pl